

Тицька Я.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 341.29
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.18

РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОГОВОРАХ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Вступ. Ключові феномени та виклики у сфері міжнародно-правового співробітництва та відповідної наднаціональної співпраці стосовно наукових досліджень, як на універсальному, так й на регіональному рівнях досі не стали окремим предметом системного та всебічного наукового пошуку у вимірі модерної доктрини міжнародного права, та не отримали відображення у комплексі релевантних вітчизняних та зарубіжних наукових публікацій.

Серед українських авторів відповідної проблематики торкалися у своїх працях Т.В. Анцупова, Б.В. Бабін, О.О. Гріненко, К.В. Громенко, А.О. Задорожній, С.В. Ківалов, проте наразі комплексних монографічних досліджень відповідних питань у відкритих джерелах не виявлене.

У відповідному вимірі особливої значущості набувають питання європейських стандартів щодо наукового пошуку та у цьому форматі безсумнівну актуальність набуває конвенційна система на нормативна практика Ради Європи, серед іншого у контексті культурної та археологічної спадщини.

Адже за умов відсутності окремого європейського договору саме щодо наукової діяльності питання вимог до наукової роботи у контексті культури та археології мають неабияку роль для формування європейських правових стандартів наукового пошуку у цілому.

В такому дискурсі **метою** цієї статті слід визначити аналіз генези, поточного стану та перспектив еволюції регулювання наукових досліджень у нормах та механізмах договорів, що діють під егідою Ради Європи у сфері культурної спадщини та археологічної діяльності.

Завданнями для реалізації такої мети слід вважати порівняння норм відповідних договорів та глобальних правових стандартів щодо цієї діяльності; окреслити співвідношення механізмів відповідних договорів між собою та відповідно у контексті подальшого розвитку європейських стандартів у сфері наукового пошуку.

Спочатку варто нагадати про Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, схвалену під егідою ЮНЕСКО [1], відповідно до якої ефективна система колективної охорони пам'яток видатного універсального, культурного та природного значення, має бути організованою «на постійній основі відповідно до сучасних наукових методів».

Цей договір констатує потребу у відповідних «наукових та технічних відносинах» у статті 4, та водночас приписує державам, серед іншого, «розвивати наукові та технічні розробки та дослідження та вдосконалювати методи роботи, що дозволяють державі усувати небезпеки, які загрожують її культурній та природній спадщині», і вживати відповідні наукові заходи для виявлення, охорони, збереження, популяризації та відновлення цієї спадщини, заохочувати наукові дослідження в цій галузі.

Питання «дослідження художніх, наукових та технічних проблем, які ставлять охорону, збереження, відновлення та популяризацію культурної та природної спадщини» стаття 22 цієї Конвенції ЮНЕСКО віднесла до мандату утвореного цим договором Комітету всесвітньої спадщини, та при цьому у її статті 24 додатково окреслюється формат відповідних досліджень, що мають передувати «наданню значної допомоги» у сфері збереження спадщини [1].

У цих дослідженнях, додає Конвенція 1972 року, «слід використовувати найперевіреніші методи охорони, збереження, відновлення та популяризації культурної та природної спадщини» відповідно до цілей цього договору; у дослідженнях «повинні також визначатися шляхи, що дозволяють раціонально використовувати наявні ресурси заінтересованої держави».

Але у вимірі європейського правового простору договірні акти у відповідному секторі з'явилися дещо раніше та з самого початку вони мали відчутно іншу спрямованість. Цими документами стали такі договірні документи Ради

Європи, як Лондонська конвенція про охорону археологічної спадщини від 6 травня 1969 року [4], та Валлеттська конвенція про охорону археологічної спадщини від 16 січня 1992 року [2], яка мала метою замінити Лондонську.

Лондонська конвенція у преамбулі констатувала першочерговість потреби «застосування найсуворіших наукових методів щодо археологічних досліджень або відкриттів, щоб зберегти повноту їхнього історичного значення та запобігти непоправній втраті наукової інформації, яку можуть спричинити незаконні розкопки» та необхідність заборони таємних розкопок та встановлення наукового контролю над археологічними об'єктами, а також потребу прагнення «до того, щоб на основі освіти надати археологічним розкопкам повного наукового значення».

У ст. 3 Лондонської конвенції вимагалось, щоб держави Ради Європи, з «метою надання повного наукового значення археологічним розкопкам», мають забороняти та запобігати таємним розкопкам, дозволяти розкопки «лише кваліфікованим особам, які мають спеціальний дозвіл» та забезпечувати контроль та збереження отриманих результатів [4].

Крім цього у ст. 5 Лондонська конвенція приписувала європейським країнам, з «урахуванням наукових, культурних та освітніх цілей», сприяти обміну археологічними об'єктами, та саме «у наукових, культурних та освітніх цілях», та й сприяти обміну інформацією щодо: археологічних об'єктів, законних та незаконних розкопок між науковими установами, музеями та компетентними національними службами [4].

Валлеттська конвенція від 16 січня 1992 року містить у цілому подібне ставлення щодо безперечного пріоритету наукового інтересу в археології; преамбула цього договору визнає, що «європейській археологічній спадщині, яка дає свідчення стародавньої історії, серйозно загрожують збитки, серед іншого, внаслідок «таємних чи ненаукових розкопок» та «недостатнє усвідомлення цих проблем громадськістю»; крім того преамбула цього акту констатує, що дуже важливо запровадити там, де їх ще немає, відповідні процедури адміністративного та наукового контролю [2].

При цьому у ст. 1 Валлеттська конвенція визначає археологічну спадщину як «джерело Європейської колективної пам'яті та інструмент історичних та наукових досліджень». У ст. 3 цей

договір розвиває приписи Лондонської конвенції та констатує, що для «гарантування наукової значущості археологічних досліджень» археологічні розкопки та дослідження мають здійснюватися на науковій основі та, відповідно, лише кваліфікованими фахівцями, за конкретним попереднім дозволом та за умов переваги «неруйнівних методів дослідження»; це договір ув'язує з потребою додаткового регулювання використання металошукачів [2].

Крім того, Валлеттська конвенція у ст. 7 приписує державам Ради Європи, «з метою сприяння вивченню археологічних відкриттів та поширенню знань про них», вживати «всіх практичних заходів щодо забезпечення складання після проведення археологічних операцій наукового резюме, що підлягає опублікуванню до необхідної всеосяжної публікації результатів спеціалізованих досліджень» [2].

Цей договір у ст. 8 приписує й потребу сприяння європейськими країнами «національному та міжнародному обміну елементами археологічної спадщини у професійних наукових цілях, здійснюючи відповідні кроки для забезпечення того, щоб таке поширення жодним чином не завдавало шкоди культурній та науковій цінності цих елементів». Як й Лондонська, Валлеттська конвенція приписує щоб «відповідні державні органи та наукові установи обмінювалися інформацією про будь-які виявлені незаконні розкопки» й покладає контроль за виконанням цього документу на спеціальний Комітет експертів [2].

Питання наукового виміру Валлеттської конвенції серед іншого досліджене у роботах Європейського археологічного комітету. Цей орган констатував у 2024 році що попре «існування цих міжнародних конвенцій і необхідність обміну досвідом і підвищення якості даних і сховищ, розвиток цифрових технологій в археології не знайшов належного відображення на організаційному, законодавчому та політичному рівнях окремих країн. Це призводить до дисбалансу, який обмежує вплив нових цифрових технологій на археологію в цілому» [5].

Цей експертний коментар додає, що «у той час як деякі частини археології та інституції, зосереджені на науковій досконалості, не відстають від розвитку, основна увага археології все ще полягає в управлінні та дослідженні археологічної спадщини на місцевому рівні, якою керують регіональні установи або комерційні компанії» [5]; [6].

При цьому відповідні експертні документи вказують на потребу відповідного архівування для «сприяння ефективної наукової діяльності; вони констатують, що не повинно обмежуватися остаточними звітами та включати всю первинну документацію у формі, яка придатна для збереження та повторного використання»; ці дослідники Європейського археологічного комітету підкреслюють що «стандарти, визнані в законодавстві, повинні використовуватися для визначення типів документів, які повинні бути створені, і методів збереження, які повинні використовуватися. На всіх етапах обробки та депонування використання відповідних методів зберігання та управління для захисту документації від втрати чи погіршення та для підтримки її автентичності слід вважати обов'язковим» [5].

При цьому експертами Комітету додається, що відповідні національні нормативні «положення мають підтримувати лише стратегії відбору, засновані на рамках археологічних досліджень і спрямовані на збереження цінності, мети та значущості отриманого архіву. Дотримання стандартів має контролюватися та забезпечуватися, тоді як первинні документальні архіви мають підлягати незалежній перевірці та механізмам контролю, щоб забезпечити точність і відсутність помилок і упущень» [5].

Варто додати що, на відміну від Лондонської та Валлеттської конвенцій, аспекти наукової співпраці майже не підіймаються у Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи, підписаній у Гранаді 3 жовтня 1985 року; цей договір згадує про науку тільки у визначенні «архітектурної спадщини», до якої відносить «пам'ятники, всі будівлі та конструкції, що представляють явний історичний, археологічний, художній, науковий, соціальний чи технічний інтерес» [3].

Висновки. Таким чином, слід прийти до висновку, що питання наукової діяльності на європейському рівні стали пріоритетизованими у вимогах Лондонської та Валлеттської конвенцій про охорону архітектурної спадщини. При цьому ці договори Ради Європи не тільки констатують роль наукових установ у відповідному обміні інформацією, але й встановлюють доволі ретельні вимоги до європейських країн щодо протидії «ненауковим» розкопкам.

Втім, основними критеріями відсутності науковості у археологічних операціях конвенції визначають їх незаконність чи таємність, презюмуючи практично повну еквівалентність легальності та науковості у вимірі археології. Імплементация відповідних приписів Валлеттської конвенції на національному рівні здійснюється під істотним впливом відповідних рекомендацій Європейського археологічного комітету.

При цьому такий підхід певною мірою контрастує з вимогами та приписами Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, та він не отримав своє відображення у регіональному договорі подібного формату а саме Гранадської конвенції 1985 року

Аналіз еволюції конвенційних норм у цьому контексті свідчить, що у подальшому вони можуть трансформуватися у вимірі додаткових системних регуляторів відповідної наукової діяльності; це має стати предметом додаткових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage adopted on 23 November 1972. *UNESCO*. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
2. Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised) (ETS No. 143) adopted on 16 January 1992. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=143>
3. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe ETS No. 121, adopted on 3 October 1985. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=121>
4. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (ETS No. 066), adopted on 6 May 1969. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=066>
5. Revisiting the Valletta Convention for the Digital Age: Position statement on archiving primary archaeological data (EAC Guidelines 6). *European Archaeological Council*. Bruxelles, 2024. URL: <https://zenodo.org/records/10695890>
6. When Valletta meets Faro. The reality of European archaeology in the 21st century. Ed. by Paulina Florjanowicz. EAC Occasional Paper No. 11. *European Archaeological Council*. Budapest, 2016. URL: https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/_files/ugd/881a59_e7460ccfb36a403eb7ec21c1566c8eb.pdf

Тицька Я.О. РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОГОВОРАХ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

В форматі наукової статті проаналізоване генезис, поточний стан та перспективи еволюції регулювання наукових досліджень у нормах та механізмах договорів, що діють під егідою Ради Європи у сфері культурної спадщини та археологічної діяльності.

У статті доведено висновок, що питання наукової діяльності на європейському рівні стали пріоретизованими у вимогах Лондонської та Валлеттської конвенцій про охорону архітектурної спадщини. При цьому ці договори Ради Європи не тільки констатують роль наукових установ у відповідному обміні інформацією, але й встановлюють доволі ретельні вимоги до європейських країн щодо протидії «ненауковим» розкопкам.

Втім, констатує автор наукового дослідження, основними критеріями відсутності науковості у археологічних операціях конвенції визначають їх незаконність чи таємність, презюмуючи практично повну еквівалентність легальності та науковості у вимірі археології. При цьому імплементація відповідних приписів щонайменш Валлеттської конвенції на національному рівні здійснюється під істотним впливом відповідних рекомендацій Європейського археологічного комітету.

При цьому, відзначене у цій науковій роботі, такий підхід певною мірою контрастує з вимогами та приписами Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, та він не отримав своє відображення у регіональному договорі подібного формату а саме Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 року.

У статті підкреслене, що аналіз еволюції конвенційних норм у цьому контексті свідчить, що у подальшому вони можуть трансформуватися у вимірі додаткових системних регуляторів відповідної наукової діяльності; це має стати предметом додаткових наукових досліджень.

Ключові слова: археологічна спадщина, Валеттська конвенція, культурна спадщина, Лондонська конвенція, Рада Європи, наукова етика, наукові дослідження.

Titska Ya.O. REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE COUNCIL OF EUROPE TREATIES REGARDING CULTURAL HERITAGE

In the format of a scientific article, the genesis, current state and prospects for the evolution of the regulation of scientific research in the norms and mechanisms of treaties operating under the auspices of the Council of Europe in the field of cultural heritage and archaeological activity are analyzed.

The article proves the conclusion that issues of scientific activity at the European level have become prioritized in the requirements of the London and Valletta Conventions on the Protection of the Archaeological Heritage. At the same time, these treaties of the Council of Europe not only state the role of scientific institutions in the relevant exchange of information, but they also establish rather thorough requirements for European countries to oppose “non-scientific” excavations.

However, the author of the scientific study states, the main criteria for the lack of scientificity in archaeological operations are the conventions that determine their illegality or secrecy, presuming almost complete equivalence of legality and scientificity in the dimension of archaeology. At the same time, the implementation of the relevant provisions of at least the Valletta Convention at the national level is carried out under the significant influence of the corresponding recommendation of the European Archaeological Committee.

At the same time, as noted in this scientific work, this approach to some extent contrasts with the requirements and prescriptions of the Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage of 1972, and it was not reflected in the regional agreement of a similar format, namely the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe of 1985.

The article emphasizes that the analysis of the evolution of conventional norms in this context shows that in the future they can be transformed in the dimension of additional systemic regulators of the relevant scientific activity; this should become the subject of additional scientific research.

Key words: archaeological heritage, Council of Europe, cultural heritage, London Convention, scientific ethics, scientific research, Valetta Convention.